

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ŞİRKETLEŞME

Prof. Dr. Haydar KAZGAN

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ŞİRKETLEŞME

Prof. Dr. Haydar KAZGAN

Genel Yayın Numarası: 386

ISBN: 978-605-72653-6-4

1. Basım, Temmuz 2023

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.©2023

Efil©2023

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.

Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.

Sertifika No: 45550

Genel Yayın Yönetmeni: Serenay Dıraz

Grafik Tasarım: Ferhat Önder

Son Okuma: Sinan Kurtkaya

Baskı ve Cilt:

Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret Anonim Şirketi

Beytepe Köy Yolu No.3 Bilkent, Çankaya/Ankara

Telefon: 0312 266 44 10

Sertifika Nu.: 46519

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.

Bağcılar Mahallesi Şemsettin Günaltay Caddesi 283. Sokak Ata Apartmanı

No: 9/7 06670 Çankaya/Ankara Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 530 108 99 76 Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com

[instagram.com/efilyayinevi](https://www.instagram.com/efilyayinevi)

twitter.com/efilyayinevi

Önsöz

Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat'ın ilanından sonra hukuki, siyasi, askerî değişme ve gelişmelerin yanı sıra ekonomik gidişatı hiç olmazsa bazı örnekler vermek suretiyle okuyuculara ve ilgililere aktarmak bu kitabın ana hedefini oluşturmaktadır.

Doğal olarak, ulaşılabildiğimiz kaynaklar konuyu tamamen açıklama bakımından yeterli değildir. Çünkü, kütüphanelerimiz maalesef özellikle ekonomi alanında tarihi araştırma yapmak isteyenlere pek az yardımcı olabilmektedir. Örneğin Tanzimat'tan bu yana kurulan anonim şirketlerin mukavele ve tüzüklerini, ancak mukavelat mecmualarında bulmak kabildir ve maalesef bu mecmualar en önemli kütüphanelerimizde bile yoktur ve bu eksikliğin farkına ancak benim başvurum üzerine varılmıştır.

Oysa Osmanlı İmparatorluğundaki kayıt sistemine dünyanın hiçbir yerinde rastlanmaz. Hiçbir Batı ülkesinde şirketlerin kurulmuş mukavele ve tüzüklerinin devlet tarafından düzenli bir şekilde yayımlanması görülmüş şey değildir. Hâlbuki Osmanlı İmparatorluğunda daha da ileriye gidilmiş ve belirli bir iş yerinde belirli bir işi yapmak üzere tezkere almakla ilgili bakanlığa başvurular bile aynı bakanlığın aylık dergisinde ayrıntılı bir şekilde yayımlanmıştır. Fakat yukarıda sözünü ettiğimiz gibi bu dergilerin hiçbiri kütüphanelerimizde mevcut değildir veya tasnif edilmediği için ilgililere ulaştırılması mümkün olamamaktadır. Ancak biz özel çabamızla bu mecmuaların birkaçını elde ettik.

Osmanlı İmparatorluğunda her türlü sınai girişime yer verdiğim bu araştırma bu görüntüsüyle bir monografiler ve yorumlar dizisidir. Bu nedenle giriş olarak "Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşmemenin Nedenleri" hakkında yirmi yıla varan araştırma sonucu ortaya çıkarabildiğim bazı sonuçları sunmaya, ayrıca döneme ait birçok evrak, fatura, makbuz, gravür, hisse senedi ve diğer görsel malzemeye kitabı görsel yönden zengin kılmaya çalıştım.

Bu konu birçok kimse tarafından değişik şekilde yorumlandığı için, 19. asır boyunca sanayileşme dışında kaldığı hâlde, ekonomisini bir bakıma canlı tutabilen Osmanlı Devleti'nin, bu yönünü de sanayileşmeye bir alternatif olarak kabul etmek gerekebilir. Biz, bu konuyu çeşitli yazılarımızda ele alarak bir Osmanlı merkantilizmi üzerinde durduk. Gerçekten de, özellikle 19. asrın ortalarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen zamanda ve hatta 1930'lara kadar, ekonomiyi canlı tutan bir merkantilist hareketi gözlemek mümkündür.

Özellikle dış ticarete, transit ticarete, komisyonculuğa ve çağdaş tabirle pazarlamaya dayanan faaliyetlerle, ekonomiye kaynak yaratıldığı bir gerçektir. Bunun en basit yoldan ispatı, ithalatın ihracatı aşması sebebiyle ortaya çıkan açığın dış borçlanmayla kapatılmayıp, tersine, daha güçlü bir kaynak bulunmuş olmasıdır. Bu kaynak da, Osmanlı merkantilizmidir.

Monografi ve yorumlardan oluşan bu kitapta, özellikle lisan konusu birçok okuyucuyu bazı tenkitlere sevk edebilir. Yüzyılı aşkın bir zaman içinde Osmanlıcadan bugünkü Türkçeye gelinceye kadar kelime, gramer ve sentaks o kadar değişmiştir ki, ben eski metinleri okuya okuya konuşma lisanımı bile bugünde tutamıyorum. Hatta zaman zaman yakınlarım ve öğrencilerim beni ikaz bile ediyorlar, fakat şurası iyi bilinmelidir ki, hiçbir lisan Türkçenin bu son yıllarda yaşadığı dramı yaşamamıştır. Bu dramatik gelişmelerden benim gibileri mesul tutmak biraz haksızlık değil mi diye düşünüyorum.

Elinizdeki kitabın yayımlanmasında yardımlarından ötürü Doç. Dr. Cemil Albayrak'a, çerçeve yazıları hazırlayan Murat Koraltürk'e derin teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Haydar Kazgan

İçindekiler

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SANAYİLEŞMEYİ ÖNLEYEN SEBEPLER.....	13
<i>Avrupa Merkantilizmi ve Sanayi Devrimi'nin Etkileri</i>	14
<i>Sanayi Devrimi Ülkelerinin Pazar Politikaları</i>	17
<i>Buharlı Gemilerin Özellikle Akdeniz ve Karadeniz'de Sağladığı Ticari Gelişme</i> 20	
<i>Tanzimat ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme</i>	21
<i>Sanayileşmeyi Engellleyen Faktör Olarak Osmanlı Bürokrasisi</i>	24
<i>Para ve Banka: Senyoraç Hakkının Kullanılmaması</i>	26
ESNAF LONCALARI VE GEDİKLER.....	28
<i>Osmanlı İmparatorluğu'nda Loncé (Gedikler) ve Sanayileşme</i>	30
<i>Osmanlı Lonca Sistemi</i>	35
<i>Osmanlı İmparatorluğu'nda Anonim Şirketler</i>	35
<i>Rum Tebaasının Ekonomik ve Kültürel Yönden Gelişmesi</i>	37
<i>Faal Nüfusun Özellikle Askerlik Hizmetlerinde Kullanılması</i>	39
<i>Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarım-Sanayi İlişkileri</i>	43
<i>Eski Bir İddianın Değerlendirilmesi ve Kapitülasyonlar</i>	44
KAPİTÜLASYONLAR VE 1838 BALTA LİMANI TİCARET ANTLAŞMASI	46
OSMANLI VE TÜRK EKONOMİSİNDE ŞİRKETLEŞME	49
<i>Devlet Kapısı Dışında Gelir ve Geçim Alternatiflerinin Yok Oluşu</i>	50
<i>Bürokrasinin Olumsuz Etkileri ve İktisat Anlayışı</i>	52
İLK ANONİM ŞİRKET: “ŞİRKET-İ HAYRİYE”	54
<i>Yabancı Şirketlere Bürokrasinin Tepkisi</i>	56
<i>Zonguldak Kömürleri Örneği</i>	56
<i>Yabancılar Yerine Devlet İşletmeciliği</i>	58
<i>Abdülhamit Devri Bürokratlarının Yargılanması</i>	60
<i>Osmanlı Bürokrasisini Yerme Çabaları ve Sonuçları</i>	62
<i>Meynier Projesi ve Bürokrasinin Değişmeyen Tutumu</i>	64
<i>Altyapı Yatırımlarının Önemi</i>	68
<i>Hasan Fehmi Paşa ve Kamu Yatırımları</i>	74
<i>Boşa Giden Bir Kişisel Çaba: Hasan Fehmi Paşa Raporu</i>	77
ÖZEL SERMAYE BİRİKİMİ VE BAŞARISIZ KALAN İLK GİRİŞİMLER.....	81
<i>Uşak Şeker Fabrikası'nın Kuruluşu ve İflası</i>	85

<i>Tubini 'nin Mobilya Fabrikası</i>	88
<i>Tubini Mobilya Fabrikası 'nın Özellikleri</i>	89
<i>Fabrikanın İmalatı</i>	91
<i>Örnek Bir Anonim İşletme: İstanbul Tramvay Şirketi</i>	92
<i>Tramvay Şirketi 'nin Sermayesi</i>	95
<i>Bir Yıllık Faaliyet Raporu</i>	98
SANAYİNİN DIŞA AÇILMASI	101
<i>1893 Şikago Sergisi</i>	102
<i>Şikago Sergisi 'ndeki Türk Köyü</i>	102
<i>Türk Tütün ve Sigara Sanayisi</i>	106
<i>İlk Tekel Uygulaması</i>	107
<i>Banker Zarifi 'ye Verilen İmtiyaz</i>	108
<i>Tekelden Bandrol Usulüne</i>	109
<i>"Rüsum-u Sitte"nin Beklenmedik Gelirine Dikilen Gözler</i>	111
<i>Anlaşmanın Hükümleri ve Şirketin Faaliyetleri</i>	113
<i>Şirketin İlk Yılları</i>	114
<i>Osmanlı Hükümeti 'nin Reji Şirketi Karşısındaki Acizliği</i>	116
<i>Reji Şirketi ve Üreticiler</i>	117
<i>Reji Şirketi ile Hükümet Arasında Geçen Olaylar ve Sonuçları</i>	120
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E SANAYİ ODALARI	122
<i>"Hereke Fabrika-i Hümayunu" Üzerinde Oynanan Oyunlar</i>	124
<i>Osmanlı Küçük Sanayisinden Birkaç Örnek</i>	127
<i>Osmanlı Kibritleri Anonim Şirketi</i>	129
<i>Osmanlı Kibritleri Anonim Şirketi Fabrikası 'nın Teknolojisi</i>	130
İHRACATA DÖNÜK SANAYİNİN GEÇMİŞTEKİ BAŞARILARI	135
<i>Osmanlı Tütünleri ve Reji İdaresi</i>	136
<i>Türk Kadın İşçileri Azınlıkta</i>	137
<i>Örnek Bir Yabancı Şirket: Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi</i>	138
<i>Şirketin Teknik Üstünlükleri</i>	139
<i>Tanzimat 'tan Sonra Dış Rekabet ve Tekelci Kuruluşlar</i>	142
<i>Gedikler Yabancı Tüccar İstemiyor</i>	143
<i>Yabancılar Tekel Kuruyor</i>	144
<i>Beyoğlu Esnafta Panik İçinde</i>	145
<i>Fes Fabrikası Kurma Girişimleri</i>	146
<i>Kışla Disiplini ve Zihniyeti</i>	149

<i>Göksu Tuğla Fabrikası</i>	151
<i>Ahırkapı Fanila Fabrikası</i>	154
<i>Erdek'te Konyak Fabrikası</i>	155
<i>Paşabahçe İspemeçet Mumu Fabrikası</i>	156
<i>Paşabahçe İspemeçet Mumu Fabrikası Yeniden Açılıyor</i>	157
<i>Selanik Türklerinin Çağdaş Düşünce ve Eylemleri</i>	161
<i>Millî Şirketler Olayı'nın Selanik'teki Girişimleri</i>	163
<i>Susurluk Nehri Anonim Şirketi</i>	166
<i>Altyapı İşletmeciliği Önem Kazanıyor</i>	166
<i>Şirketin Öncelikle Yapacağı İşler</i>	169
<i>Osmanlı Ekonomisinde İlk Maden Şirketleri</i>	172
<i>Madenciliğin Geri Kalma Nedenleri</i>	172
<i>Balia Karaaydın Madenleri Örneği ve Kazanılan Milyonlar</i>	175
<i>Osmanlı İmparatorluğu'nda Şarapçılık</i>	179
<i>Türk Üzümlerinin Özelliği ve Türk Şarapçılığı</i>	181
ODALAR DIŞI SINAİ ÖRGÜTLER.....	184

İMPARATORLUĞUN SON DEVİRLERİNDE DIŞ TİCARET POLİTİKASI..... 187

<i>Osmanlı Ticaret Rejimi ve Yabancı Menfaat Çevreleri</i>	189
<i>Gümrük Siyaseti ve Antrepoculuk</i>	192
<i>Dış Ticarete Varidat Kayıpları ve Antrepoculuk</i>	194
<i>19. Yüzyılda Orta Doğu ticareti</i>	197
<i>İstanbul'da Bir Serbest Bölge Kurulması</i>	199
<i>Osmanlı Ekonomisi ve Azınlıkların İhaneti</i>	204
<i>İktisadi Uyanışın İlk Belirtileri</i>	207
<i>İslamiyet ve İktisadi Kalkınma</i>	209
<i>Mebde-i Servet Anonim Ticaret Şirketi</i>	212
<i>19. Asrın Sonunda Galata'da Millî Şirket Denemeleri</i>	214
<i>Dış Ticarete Denge Arayışı</i>	217
<i>Belge No 1</i>	
<i>Anonim Şirket Nizamnâme-i Dâhilisi</i>	221

BELGELER

<i>Belge No 1</i>	
<i>Anonim Şirket Nizamnâme-i Dâhilisi</i>	223
<i>Belge No 2</i>	
<i>Memâlik-i ecnebiyyede teşekkül eden anonim şirketlerin Memâlik-i Devlet-i</i>	

<i>Aliye'de icrâ-yı muamelât için küşâd veyahud tayin edecekleri acenteler hakkında nizâmnâme</i>	223
<i>Belge No 3</i>	
<i>II. Mahmut Döneminde İngiltere ile Yapılan 16 Ağustos 1838 Tarihli Ticaret Antlaşması</i>	224
<i>Belge No 4</i>	
<i>İmtiyaz ve Şirketler</i>	225
<i>Belge No 5</i>	
<i>Para, Servet ve Sermaye</i>	225
<i>Belge: No 6</i>	
<i>Süleyman Sudi: Detfer-i Muktesit</i>	226
<i>Belge No 7</i>	
<i>İhdas-ı Kumpaniye</i>	227
<i>Belge No 8</i>	
<i>Sanayimizin Esbab-ı İnhitâtı ve Terakkisi Çareleri</i>	227
<i>Belge No 9</i>	
<i>İstanbul'da Ücretler</i>	228
<i>Belge No 10</i>	
<i>İktisadî Vatanperverlik</i>	229
<i>Belge No 11</i>	
<i>“Millî İktisat ve Tedrisi”</i>	230
<i>Belge No 12</i>	
<i>İlk Kambiyo Kontrolü</i>	233
<i>Belge No 13</i>	
<i>Yeniçerilerin Boyacılık Kavgası</i>	233
<i>Belge No 14</i>	
<i>İmtiyaz</i>	233
<i>Belge No 15</i>	
<i>Anonim Şirketler</i>	233
<i>Belge No 16</i>	
<i>Tasarrufla Tedarik-i Sermaye</i>	234
<i>Belge No 17</i>	
<i>Tercüman-ı Hakikat</i>	234
<i>Belge No 18</i>	
<i>1908 Devriminden Evvel ve Sonra Osmanlı Kalem ve İş Hayatı</i>	235
<i>Belge No 19</i>	
<i>Sanayi-i Milliyemiz</i>	236
<i>Belge No 20</i>	
<i>119 Senedir Çektiklerimiz</i>	237

<i>Belge No 21</i>	
<i>Siyaset-i Ticariyemiz</i>	238
<i>Belge No 22</i>	
<i>Bulgaristan Müslümanları</i>	238
<i>Belge No 23</i>	
<i>Senyoraj Hakkını Kullanma</i>	238
<i>Belge No 24</i>	
<i>“Ticaret ve İktisat Âleminde”</i>	239
<i>Belge No 25</i>	
<i>Osmanlı Loncaları: Gedikler</i>	240
<i>Belge No 26</i>	
<i>İstibdat (Anadolu’da Çiftçilerin Hâli)</i>	241
<i>Belge No 27</i>	
<i>Zuhur, günlük gazete, 26 Haziran 1890</i>	243
<i>Belge No 28</i>	
<i>İplik ve Pamuklu ve Yün Kumaş İmali Osmanlı Anonim Şirketi</i>	243
<i>Belge No 29</i>	
<i>Nafia Nazırı Beyefendiye Açık Mektup İnşaat Şirketlerinin Kurulması</i>	244
<i>Belge No 30</i>	
<i>İnşaatı Nafia Şirketleri</i>	244
<i>Belge No 31</i>	
<i>İmtiyazat ve Mukavelat</i>	245
<i>Belge No 32</i>	
<i>Selanik’ten</i>	247
<i>Belge No 33</i>	
<i>İlk Sanayi Örnekleri</i>	248
<i>Belge No 34</i>	
<i>Madenlerimiz</i>	248
<i>Belge No 35</i>	
<i>Sabit Vapor Makinalarına Mahsus Nizamname</i>	249
<i>Belge No: 36</i>	
<i>Tatil-i Eşgal Kanunu</i>	251
<i>Belge No: 37</i>	
<i>Teşvik-i Sanayi Kanunu Muafiyeti</i>	252
BİBLİYOGRAFYA	255

EMPIRE OTTOMAN.

ÉMISSION DE 1,980,000 OBLIGATIONS AU CAPITAL NOMINAL DE 400 FRANCS
DONT LE SERVICE DES INTÉRÊTS ET DE L'AMORTISSEMENT EST EXCLUSIVEMENT PAYABLE PAR LE GOUVERNEMENT IMPÉRIAL OTTOMAN.

OBLIGATION AU PORTEUR DE 400 FRANCS

0,396,903. N° 1.396.903 0,396,903.

Le Gouvernement Impérial Ottoman paie au porteur de la présente obligation un intérêt annuel de douze francs, payable semestriellement, le 1er avril et le 1er octobre de chaque année, jusqu'à ce que le présent titre ne sera pas remboursé d'aucun impôt ou retenue, de quelque nature qu'il soit, de la part du Gouvernement Impérial Ottoman. Les obligations du présent emprunt seront remboursées par le Gouvernement Impérial Ottoman, conformément au tableau d'amortissement ci-joint. Le premier tirage aura lieu le 30 avril 1870.

Le paiement des intérêts des obligations et leur remboursement sera lieu, au choix des porteurs, soit à Paris, en France, soit à Constantinople, Vienne, Francfort et Amsterdam, en monnaie courante, au cours du jour.
Les coupons d'intérêt et le remboursement du présent titre ne seront passibles d'aucun impôt ou retenue, de quelque nature qu'il soit, de la part du Gouvernement Impérial Ottoman. Les obligations qui auront obtenu des primes seront considérées comme remboursées par le paiement qui leur en aura été fait.
Les obligations remboursables au pair (soit à 400 francs) ou avec primes, sont payables six mois après l'époque de chaque tirage.

Constantinople, le 5 janvier 1870.
Friedenreich

Par autorisation du Gouvernement Impérial Ottoman,
LA SOCIÉTÉ DÉPOSITAIRE DES CHEMINS DE FER DE LA TRÉGÉE D'ORIENT.
Springer & Cie

Le Gouvernement Impérial Ottoman s'engage, D'UNE MANIÈRE ABSOLUE ET SANS CONDITION, à payer les intérêts semestriels et à opérer le remboursement de la présente obligation sans retenue d'aucune sorte, conformément à ce qui est dit ci-dessus.

POUR CONTRÔLE :
Friedenreich

L'Agent spécial du Gouvernement Impérial Ottoman,
Münster

Ottomanisches Kaiserreich.
Prämien-Anleihe von 792,000,000 Franken.
Emission von 1,980,000 Obligationen
von 400 Franken nominal, deren Zinszahlung und Amortisation ausschließlich durch
die Osmanische Regierung erfolgt wird.
Obligation von 400 Franken.
Der Kaiserliche Ottomanische Regierung verpflichtet sich unbedingt
und ohne irgend welchen Vorbehalt zur Zahlung der halbjährigen Zinsen und zur Rückzahlung dieser Obligation ohne jeden Abzug in Gemäßheit des oben Befagten.
Als Controlleur: Der Special-Agent der Kaiserlich Ottomanischen Regierung:

(سلطنت سنیه)
هر بری ۴۰۰ فرانک مقدار اعتباری اولیقر موقوع تدارک قوتیلین ۱۸۷۰ عدد
سندات اولیقر بولون کدشمسی وراس الماله محسوب اولیقر مضمرا سلطنت سنیه
جانیندن تادییه اولیقر محقر
حامله عاقل ۴۰۰ فرانکل سن
دولت علیه ایشو سندان حامله سنی ارون ایکی فرانک کدشمه تادییه ایدهجک
دولتدیه هر سنیه نیسلی و تشریح اولی ابتدالنده الی آیدن الی ایله ایکی
تقسیم ایله وریلهجک و سندی قرعسی چاقور بدلی تریه اولیقر کونه کس
بر وجهه تادییه اولیقر محقر امیر استقران سندانک بدلی مزبور وراس الماله
محور جدوی مورچیهه سلطنت سنیه جانیندن تریه اولیقر ورتسی قرعه
نیق سکر یوز یقسی نیسانک اورتونده کشیده قلمچقدرد سندانک کدشمعلی
وینلاق حاملیندن اختیاریند کوره یارنده فرانک ودر سعادت وروانه فرانکستور
واستخدامیم هریم تادییه جاری اولان فیلمات اوزره متداول مسکوکات اولیقر
تریه اولیقر محقر
فانی اورتونردن راهبر مندی تریه اولیقر بدلدن سلطنت سنیه جانیندن هر
نه سرتده اورتونیه اولسون بکونه ورتکر العبهجق ورت اجهه تریه اولیقر محقر
اکرامیه قیانا سندانک بدلی بر اضرامیه ایله ادرمشه عه اولیقر محقر کون
نامه بانی دوتور فرانک اطمینان کون اکرامیه اجه ادرمهجک اولان سندانک
عاری قره تارخیدن الی ای مکره تادییه اولیقر محقر
در کابون تازی سنه ۱۲۹۰
دولت عثمانیهک رخصتله
روم ایلی نوز بولاری هرکلی
دولت علیه عاقل الی ایلی کدشمعلی واضیر سندانک بدلی بالاده بمان
اوردنیه ووجهه هم بر اجه دوتور ایشو سندانک تادییه ایله صورت مطلقده
ولا قید و شرط عهد ایلی
ایلی قنیشی
دولت علیه عاقل
مأمور کدشمسی

EXTRAITS DE L'ACTE DE CONCESSION ET DES STATUTS DE LA SOCIÉTÉ.
Acte de concession. — Art. 15. — La Société aura pour le droit de créer, aussitôt après sa constitution, et ce dans la forme qui lui paraîtra la plus saine à ses habiles, tout ou partie du capital représentatif
de tous les emprunts de l'Etat Ottoman, dans les limites de la somme de 1,980,000,000 francs.
Les obligations de l'Etat Ottoman, qui seront émises par le Gouvernement, avant le déclin de la concession, le seront en vertu de la concession, et ce dans la forme qui lui paraîtra la plus saine à ses habiles, tout ou partie du capital représentatif
de tous les emprunts de l'Etat Ottoman, dans les limites de la somme de 1,980,000,000 francs.
Le présent acte de concession est soumis au Gouvernement Impérial Ottoman, et ce dans la forme qui lui paraîtra la plus saine à ses habiles, tout ou partie du capital représentatif
de tous les emprunts de l'Etat Ottoman, dans les limites de la somme de 1,980,000,000 francs.
Le présent acte de concession est soumis au Gouvernement Impérial Ottoman, et ce dans la forme qui lui paraîtra la plus saine à ses habiles, tout ou partie du capital représentatif
de tous les emprunts de l'Etat Ottoman, dans les limites de la somme de 1,980,000,000 francs.

DE 400 FRANCS

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşmeyi Önleyen Sebepler...

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat ilmindeki radikal değişimler ve bu arada gelişmişlik ve az gelişmişlik gibi, ulusların ekonomik ve sosyal güçlerine göre oluşturulan tasnifler, Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayileşememe nedenlerini yeni baştan ele almayı gerektirmiştir. Bu girişim aslında 1960'lı yıllarda başlatılan ve planlı ekonomi kavramı ile ilgili yeni düzenlemelerden çok, Türkiye'nin sözünü ettiğimiz milletlerin ekonomik ve sosyal güçlerine göre tasnifinde az gelişmişliğe getirilen yerinin tarihi kökenlerini araştırmak anlamına da gelebilir. Bu sebeple, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da 18. asrın yarısından sonra oluşmaya başlayan sanayileşme hareketi dışında kalması fakat buna rağmen siyasi anlamda "Devlet-i Muazzama" özelliğinden pek az şey yitirmiş olması da konunun önemli tarafını teşkil etmektedir.

İleride göreceğimiz gibi, 19. asır boyunca süregelen tek tük sanayileşme çabaları ve örnekleri hiçbir olumlu sonuç vermediği hâlde Osmanlı Devleti'nin yaşamaya devam etmesi ve hatta askerî gücünü bir asır öncesine göre daha da artırabilmesi, bugüne dek ele alınmamış bazı konuların gündeme getirilmesini gerektirmektedir. Nitekim ilk dış borcun alındığı 1885 yılından 1914 yılına kadar geçen zaman zarfında oluşan dış ticaret açıklarını kapatmada bu dış kredilerin yetersiz olduğu düşünülürse, tarihçilerin bugüne kadar üzerinde durmayı kanımızca ihmal ettikleri önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır. O hâlde ortaya çıkan dış tediye açıkları ne ile kapanmıştır? İlk zamanlar bunun mevcut altın ve gümüş stokunun erimesiyle sonuçlandığı doğrudur, ama bu bizi 1860'lara kadar bile götürmez. Ya sonrası? İşte bu çok önemlidir ve bu açıklar Osmanlı merkantilizmi diyeceğimiz sessiz fakat güçlü bir akım sayesinde kapatılmıştır. Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nda ithal ikame sanayinin kurulmasında, 1850'lerden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde ortaya çıkmış olan şartlar yerine, transit ticaret, ticaret komisyonculuğu ve ticaretle ilgili hizmetlerle bu tediye açığı kapatılabildiği için bu sanayileşme dürtüsü zaman zaman gündeme getirilmişse de uygulamaya dönüştürülememiştir.

Fakat Osmanlı merkantilizmi adını vereceğimiz bu hareketin sanayileşmeyi önlediği öne sürülemez. Sanayileşmeyi önleyen dış ve iç sebepler vardır ve bunları sırayla ele almak gerekir.

Istanbul gravürü, 1670

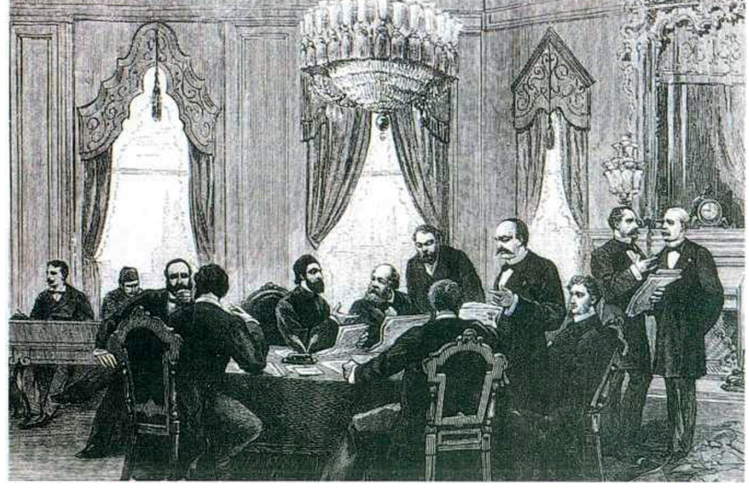
Avrupa Merkantilizmi ve Sanayi Devrimi'nin Etkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Rönesans ile birlikte adına merkantilizm denilen bir gelişme içine giren Avrupa ile olan ekonomik ve sosyal ilişkileri üzerinde pek az durulmuştur. Bunun kanımızca tek bir sebebi vardır, o da merkantilizmin tarifinden ve bazı uygulamalarından ileri gelmektedir. İktisat tarihçileri merkantilizmi altın ve kıymetli maden stokunu artırmaya ve içinde dış ticaret fazlası yaratmaya yönelik bir politika olarak kabul ederler. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'na merkantilizmin etkisini anlamak ve yorumlamak için, altın ve kıymetli maden stoku maksimizasyonu içinde neler yattığını da açığa çıkarmak lazımdır. Gerçekte 17. asırdan itibaren İngiltere ve Fransa gibi devletler başta olmak üzere, Avrupa'nın irili ufaklı diğer devletleri, güçlü ve merkezî otoriteye bağlı devletler olarak ekonomide ve sosyal hayatta devletin nispi rolünü artırmışlardı. Fransa Kralı 14. Louis'in gücü, hazinesinin altın dolu olmasından değil, Fransa'nın başta eğitim ve ulaştırma olmak üzere her türlü altyapı bakımından büyük gelişmeler içinde olmasından kaynaklanıyordu. Bu altyapılar sayesinde sağlanan "dışsal ekonomiler" Fransa dış ticaretinin de asıl üstünlüğünü getiren güç idi. Henüz buhar makinesi keşfedilmemişti ama Fransa'nın limanlarında yelkenli gemilere her türlü hizmeti veren tesisler vardı ve karayolları ağı sayesinde bir mal kış aylarında dahi Fransa'nın bir ucundan öbür ucuna götürülebiliyordu. Oysa, bir örnek vermiş olmak için söyleyelim, II. Abdülhamit devrinde tren hattı Haydarpaşa'dan ancak İzmit'e ulaştığından, Adapazarı'ndan patatesi İstanbul'a ulaştırmak hele kış aylarında mümkün olamıyordu. Zira Sapanca Gölü civarındaki dereler ve nehirler taşıyor, ulaşım sağla-

namıyordu. Bu patates açığını kapatmak için ise Fransa'nın Atlas Okyanusu'na bakan limanlarından İstanbul'a patates itil hal edilmekte idi. Gerek Fransa ve gerek İngiltere'de, eğitim başta olmak üzere altyapıların gelişmiş olması Sanayi Devrimi'ne geçişi de kolaylaştırmıştı. Formel eğitimle beceri sahibi olan geniş kitleler, enformel eğitimde kalan lonca sistemine güçlü bir alternatif oluşturmuşlardı. Böylece bir taraftan kentlere akının vasıfsız emeği ucuzlatması ve diğer taraftan formel eğitim kurumlarının meslek eğitiminden başlayarak üst iktisat ve ticaret ve mühendislik bilgilerine sahip vasıflı insan gücü sayısının artırılması, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkmasında en önemli güçleri oluşturmuşlardı. Yüksek seviyede eğitilmiş insan gücü aslında siyasi kadroların da niteliğini yükseltmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Sanayi Devrimi ile birlikte Fransa ve İngiltere'nin dış politikaları değişmişti. Tarihçiler bu değişikliği "Şark Meselesi" olarak tanımlamakta ve İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin gerçekte özellikle Ruslara ve Osmanlı Rumeli'sinde bağımsızlık hareketlerine başlayan Yu-

nan, Sırp, Bulgar gibi prenslikler ve halklara karşı Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumanın muhasebesine öncelik vermektedirler. Fransa ve İngiltere ve daha sonra Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu her şeye rağmen yaşatmak istemelerinin sebebi, bir müstemlekecilik anlayışında aranmalıdır. Bilindiği gibi, bu üç ülkenin kendi aralarındaki iktisadi anlamda rekabette başarılı olmaları, artık dünya coğrafyasındaki payları ile değil, iktisatçıların ticaret hacmini büyütme hedefi ile birlikte konu ettikleri mübadele

İstanbul Konferansı

hadlerine bağlı idi. Buna göre sanayileşmedeki başarıları coğrafi üstünlükten önemli olmaya başlamıştı. Demek oluyor ki, anavatan insanını -buna işçileri de dâhil etmek gerekecektir- daha üstün bir refaha kavuşturabilmek için ticaret yoluyla başka ülkelerden gelir aktarmak zorunluydu. Bu sebeple Osmanlı ülkesinden ne kadar çok ham madde alır ve ne kadar çok mamul madde satarlarsa bu devletin varlığı kendileri için o kadar önemli olacaktır. 1838 ve 1839 yıllarından 1914 yılına kadar bu üç devletin Osmanlı Devleti ile yaptığı bütün ticari anlaşmaların altında bu ana ilke yatar. Hatta çeşitli savaşlar dolayısıyla yapılan barış anlaşmalarında, örneğin 1856 Paris ve 1877 Berlin Kongrelerinde ana amaç Osmanlı ülkesine yönelik, kendileri lehine olan mübadele hadlerinin aksamasını önlemek, bu yönde yeni tavizler almak fırsatlarını kullanmak idi.

İşte bu sebeptir ki, Sanayi Devrimi ilkeleri özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun ham madde ve mamul madde alışverişinde coğrafi üstünlüğü, bu devlet hudutları dâhilinde girilen sanayileşme hamlelerinin sonuçsuz ve başarısız kalmasına sebep olmuştur. İleride göreceğimiz gibi -Beyrut kâğıt fabrikası örneğinde olduğu üzere- bu ülkeler her türlü sanayileşme girişimi ve örneklerine karşı rekabet yoluyla yapamadıklarını diplomatik ve hatta militer yollarla yapmaya çalışarak kendi çıkarlarına ters düşen her girişime engel olmuşlardır.

İngiltere, Fransa ve Almanya'da 19. asrın yarısına doğru zorunlu ve sosyal birçok sebepler dolayısıyla sanayi işçilerine ve bunların kurdukları sendikalarla başka bir deyişle sendikal hareketlere bazı tavizler vermek zorunda kaldıkları bilinmektedir. Bu tavizin maliyetini müdahale hadleriyle başka ülkelere ödetmek yoluna gitmişler ve bu sayede büyük başarı göstererek sosyal politika ve sosyal ekonominin, işçileri ekonomik ve sosyal yönden korumanın, kurucusu ve uygulayıcısı memleketler olarak da kendi kendilerine kazandırdıkları

Berlin Konferansı, 1877